

**DOHA TİCARET VE ÇEVRE
MÜZAKERELERİ:
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
İÇİN PAZARA GİRİŞ**

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 3, 2016
s. 51-71*

Ahmet ŞAHİNÖZ
Prof.Dr., Başkent Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
asahinoz@hacettepe.edu.tr

Ömer Tarık GENÇOSMANOĞLU
Dr., T.C. Ekonomi Bakanlığı
ottomanus@yahoo.com

Öz: Ticaret ve çevre ilişkisi, ihrac pazarlarına yönelik çevresel önlemlere uyum sağlamada sorunlar yaşayan gelişmekte olan ülkeler bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Serbest ticaret ve çevre ilişkisinin ilk kez doğrudan ele alındığı Doha Kalkınma Turu müzakereleri, gelişmekte olan ülke ekonomileri için ihrac pazarlarına giriş fırsatları sunmaktadır. Bugüne kadar yapılan görüşmelerde, bazı çevresel mallarda tarife indirimi konusunda ilerleme sağlanmıştır. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerin pazara giriş açısından kazanç sağlamaları, müzakerelerde daha aktif bir tutum izleyerek, ticarete tarifelere göre daha fazla engel oluşturan tarife-dışı önlemlerin azaltılmasına bağlıdır.

Anahtar Sözcükler: *Sürdürülebilir kalkınma, DOHA ticaret ve çevre müzakereleri, çok taraflı çevre anlaşmaları, çevresel ürünler.*

**DOHA NEGOTIATIONS
ON TRADE AND THE
ENVIRONMENT: MARKET ACCESS
FOR DEVELOPING COUNTRIES**

*Hacettepe University
Journal of Economics
and Administrative
Sciences
Vol. 34, Issue 3, 2016
pp. 51-71*

Ahmet ŞAHİNÖZ

Prof. Dr., Başkent University
Faculty of Economics and Administrative
Sciences
Department of Economics
asahinoz@hacettepe.edu.tr

Ömer Tarık GENÇOSMANOĞLU

Dr., Republic of Turkey Ministry of
Economy
ottomanus@yahoo.com

Abstract: Trade and environment interface is fundamental for developing economies which are experiencing difficulties in complying with the environmental trade measures of their export markets. Doha Round brings this relation into the multilateral trade negotiating agenda for the first time and potentially provides developing countries with opportunities to develop their market access. The talks on trade and environment taken place so far have shown some progress in reducing import tariffs on certain environmental goods. Nevertheless developing countries should play an active part in the negotiations in order to lower non-tariff barriers for their exportable goods, recognizing that they are more significant impediment to trade than tariffs.

Keywords: *Sustainable development, DOHA negotiations on trade and the environment, multilateral environmental agreements.*

GİRİŞ

İnsanoğlu sadece yaşam kavgası için değil, yaşam kalitesini ve refahını artırmak, yarınını bugünden daha iyi yapmak için hep çaba sarfetmiştir. Bu çabalar sonucunda artan ekonomik faaliyetlerin ve serbestleşen uluslararası ticaretin, tükenebilir dünya kaynakları ve çevre üzerinde kaçınılmaz etkileri olmuştur. Çevre konularının 1970'lerden itibaren uluslararası boyutta daha fazla konuşulmaya başlaması üzerine, ekonomik büyüme ve serbest ticaret ile çevrenin korunması arasındaki ilişki sürdürülebilir kalkınma ekseninde ele alınmıştır. Diğer taraftan bu ilişki, çok taraflı ticaret müzakereleri kapsamına ilk kez doğrudan 2001 yılında başlatılan ve halen devam eden Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Doha Kalkınma Gündemine dâhil edilmiştir.

Ticaret ve çevre ilişkisi, ekonomik büyüme kaygısı taşıyan Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ)'ler açısından ayrı bir önem taşımaktadır. GOÜ'ler ticaret-çevre ilişkisini dengelemeye çalışırken aslında birçok sorunla da baş etmek zorundadır. İleri teknoloji ve bilinçli tüketiciye sahip Gelişmiş Ülke (GÜ)'lerin aldığı giderek artan sayıdaki çevresel ticaret önlemleri, gelişme yolundakiler için çoğunlukla pazara giriş engelleri olarak değerlendirilmektedir. Bu önlemleri alabilmek için gerekli sermayesi, teknolojik altyapısı ve kaynağı yetersiz olan GOÜ'ler, çevreci politikaların uluslararası ticarete haksız rekabete neden olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu çerçevede çalışmamızın amacı, kalkınmanın öncelikli bir hedef olduğu GOÜ'ler için Doha müzakerelerine yönelik politika önerileri getirmektir. Bunun için öncelikle ticaret-çevre ilişkisinin tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. İkinci aşamada, 1970'lerden sonra her iki unsurun giderek birbirine bağımlı kılınmasını sağlayacak karşılıklı etkileşimin niteliği ve sonuçları irdelenmekte ve bu arada GOÜ'lerin çevresel ticaret politikalarına temel yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır. Ticaret-çevre ilişkisinin ilk kez doğrudan ele alındığı Doha Kalkınma Turu müzakerelerinde masaya yatırılan konular, bu konuların GOÜ'ler açısından ne ifade ettiği ve nihayet GOÜ'lerin ileriye dönük politika önerilerinin neler olması gerektiği çalışmamızın sonucunu oluşturmaktadır.

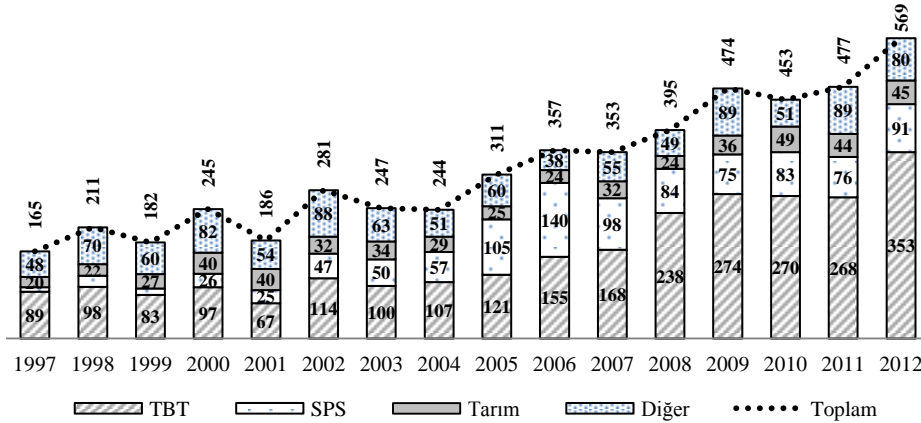
1. TİCARET VE ÇEVRE İLİŞKİSİNİN GELİŞİMİ

Küresel boyutta çevre üzerine esaslı tartışmalar, ekonomik büyümenin çevresel etkilerinin sıklıkla gündeme gelmesi üzerine 1970'lerden itibaren önem kazanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1972 yılında *İnsani Çevre* (the Human Environment) başlıklı Stockholm Konferansı düzenlenmiş ve böylece dünya devletleri gezegenin çevresel yönden geleceğini ele almak üzere, gelişmişlik düzeyine bakılmadan ilk kez tek bir gündem maddesi ile biraraya gelmiştir (Najam, Cleveland, 2005: 121).

Bu gelişmelerden sonra çevre konularının giderek önem kazanması sonucunda, ticaret-çevre ilişkisine yönelik uluslararası düzenlemeler iki farklı alanda ele alınmaya başlamıştır. Bir yanda DTÖ veya Bölgesel Ticaret Anlaşmaları bünyesinde çevrenin korunmasıyla ilgili düzenlemeler yapılırken, diğer yanda ticareti etkileyen, kısıtlayan veya yasaklayan hükümleri içeren Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları (ÇÇA) ortaya çıkmıştır.

Çok taraflı ticaret sistemini oluşturan DTÖ kurallarında çevrenin korunması dikkate alınmış ve kurucu anlaşmanın (Marakeş Anlaşması) dibacesinde *sürdürülebilir kalkınma* vurgusu yapılmıştır. DTÖ kuralları, başta Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'nın Genel İstisnalar Hükümü (Madde XX) olmak üzere, çevrenin korunması çerçevesinde DTÖ üyelerinin ya ticareti kısıtlayıcı nitelikte gerekli tedbirleri almasına ya da DTÖ'ye karşı üstlendikleri taahhütlerden istisna tutulmalarına imkân tanımıştır (Bernasconi-Osterwalder *vd.*, 2006).

Şekil 1. Çevresel Önlemler (1997-2012)

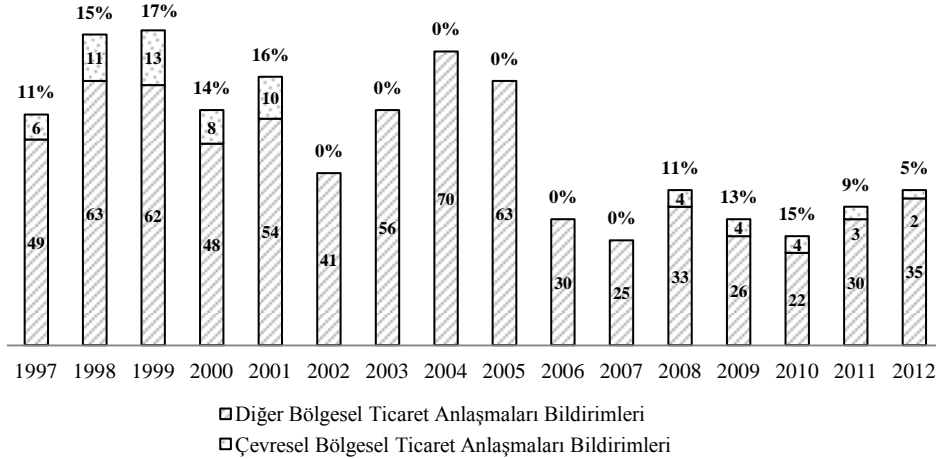
Kaynak: EDB verilerinden hesaplanmıştır.

Bu kapsamda, DTÖ üyelerince çevrenin korunması amacıyla alınan doğrudan veya dolaylı önlemler son 15 yılda önemli ölçüde artmıştır. Nitekim Çevresel Önlemler Veritabanı (EDB)'ndaki¹ en güncel verilere göre, 2012 yılında DTÖ'ye yapılan 3,374 düzenli bildirimden 569'u çevreyle ilgilidir (Şekil 1). 1997 yılında 165 olan çevre bildirimlerinin sayısı 2012 yılına değin üç kattan fazla artmış ve toplam içindeki payını aynı dönemde %8.14'den %16.86'ya yükseltmiştir. 1997-2012 döneminde Ticarete Teknik Engeller (TBT) ve Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerinin Uygulanmasına İlişkin (SPS) DTÖ Anlaşmaları, çevresel önlemlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

DTÖ hukuku aynı zamanda, çok taraflı ticaret sistemine uygun olmayarak ticareti kısıtladığı veya ticaret ortaklarının haklarını olumsuz şekilde etkilediği düşünülen çevresel önlemler için anlaşmazlıkların halli mekanizmasının uygulanmasını öngörmektedir. Bu süreç, serbest ticaret ile çevrenin korunması arasında bir denge kurulmasına da önemli katkılar sağlamaktadır (Chaytor, Cameron, 1999: 55). Bununla birlikte, gerek GATT döneminde (1948-1994) gerekse 1995 yılında DTÖ'nün oluşturulmasından sonra GATT Madde XX kapsamında çevresel önlemlere yönelik istisnaların uygulanması ile ilgili çok az sayıda anlaşmazlık konusu gündeme gelmiştir².

Bölgesel ticaret anlaşmalarında ise çevre konuları öncelikli olarak ele alınmamaktadır. EDB verilerine göre (Şekil 2), çevre düzenlemeleri içeren bölgesel ticaret anlaşmalarının toplam bildirimler içindeki payı 1997-2001 döneminde %11-17 aralığında gerçekleşmekle birlikte, bu oran 2012 yılına gelindiğinde %5'e gerilemiştir. Bununla birlikte, Avrupa Birliği (AB) ve NAFTA gibi kapsamlı ve küresel ticarete ağırlığı olan nadir bölgesel ticaret anlaşmalarının, DTÖ'de öngörülenden daha yüksek çevre koruma politikalarını benimsediği görülmektedir. Bu politikalar, serbest ticaret prensibinden bağımsız şekilde düşünülmüş ve gerek anlaşma taraflarının iç mevzuatına gerek ticaret anlaşmalarına yansıtılmıştır (Fisher, 2002: 185).

Şekil 2. Çevresel Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Bildirimleri (1997-2012)

Kaynak: EDB verilerinden hesaplanmıştır.

Esasen karar alıcılar, ülke sınırlarını aşan çevresel sorunlar ile mücadelede bölgesel veya küresel boyutta işbirliğini, tek taraflı önlemlere tercih etmektedirler. Nitekim 1992 yılında yapılan *Dünya Zirvesi* ya da *Rio Zirvesi* sonunda yayınlanan Rio

Deklarasyonu'nda belirtildiği üzere, tek taraflı ulusal düzenlemelerin, ticaret ortaklarına karşı uygulanan ayrımcı veya korumacı politikalar yoluyla uluslararası ticareti olumsuz etkileyebileceği kabul edilmektedir (UN, 1992).

Öte yandan, çok taraflı düzenleme niteliğindeki DTÖ ve ÇÇA'lar arasında politika amaçları ile bu amaçlara ulaşmak üzere anlaşmalarda kurgulanan kurumsal altyapılar bakımından farklılıklar bulunmaktadır (Gehring, 2006: 184). DTÖ serbest ticareti geliştirmek amacıyla çalışırken, ÇÇA'lar çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olan üretim veya tüketimleri azaltmak için ticareti kısıtlayıcı önlemler alınmasını öngörebilmektedir. DTÖ Anlaşmaları gerektiğinde ikili ticarete yönelik yaptırımları içeren anlaşmazlıkların halli mekanizması ile desteklenirken, çoğu ÇÇA'ların uygulanması amacıyla alınan tedbirler daha az bağlayıcıdır. Diğer bir mesele ise, 1990'larda ortaya çıkan AB ile Şili arasındaki *Kılıç Balığı Davası*'nda olduğu gibi, ÇÇA'lar ile DTÖ'de öngörülen anlaşmazlıkların halli organlarından farklı kararların çıkması ihtimalidir (Stoll, 2003: 446-447).

Buna karşılık, ÇÇA'lardaki ticaretle ilgili hükümler ile DTÖ kuralları arasında uyumsuzlukların ortaya çıkması zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir. Öncelikle, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'na göre 2009 yılı itibariyle çevrenin korunmasına yönelik 280'den fazla ÇÇA bulunmakla birlikte, DTÖ tarafından yapılan çalışmalarda yürürlükte bulunan ÇÇA'lardan anlaşma metnindeki değişiklikler dâhil sadece 22 tanesinin çevrenin korunması amacıyla ticarete yönelik düzenlemeler içerdiği tespit edilmiştir. Kaldı ki bunların çoğunda taraflar aynı zamanda DTÖ üyesi durumundadır. Bunlara ilave olarak, Marceau (2001: 1090-1093) iki farklı uluslararası anlaşma arasındaki uyumsuzlukların çözümü amacıyla, Viyana Sözleşmesi (Madde 30) çerçevesinde aynı taraflar ve aynı konuda ortaya çıkan kurallar için *lex specialis* (özel anlaşmalar genel anlaşmalardan üstündür) ve *lex posterior* (sonra imzalanan anlaşma önceki tarihli anlaşmadan üstündür) prensiplerinin uygulanabileceğini ileri sürmektedir.

2. TİCARET VE ÇEVRE ETKİLEŞİMİ

Serbest ticaret ile çevrenin korunması arasındaki ilişkiye yönelik uluslararası boyutta yapılan düzenlemelerde sürdürülebilir kalkınma ekseninde dengeli bir yaklaşımın izlendiği görülmektedir. Nitekim 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından sürdürülebilir kalkınma teriminin ilk kez kullanıldığı *Ortak Geleceğimiz* ya da *Brundtland Raporu* olarak da bilinen bir çalışma hazırlanmış ve yoksulluk çevresel sorunların asıl sorumlusu olarak gösterilmiştir (Agola, Awange, 2014: 10-11). Diğer bir ifadeyle, çevrenin korunması için mücadele edilmesi gereken yoksulluk ve uluslararası gelir adaletsizliği, ekonomik kalkınmayı desteklediği düşünülen ticaretin geliştirilmesi yoluyla ortadan kaldırılabilir.

Bu düşünceye rağmen, ticaret ve çevrenin birbirini karşılıklı olarak nasıl etkilediğini açıklayan üzerinde anlaşılmış bir model bulunmadığı gibi, yapılan ampirik çalışmalar bunların etkileri konusunda farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, ticaret, kalkınma ve çevrenin kirlenmesi arasındaki ilişkiyi anlayabilmek ve ölçmek için genellikle *Brundtland Raporu*'ndaki temel düşünce ile örtüşen *Çevresel Kuznets Eğrisi* kullanılmaktadır. Bu teoriye göre, çevre kirliliği ve gelir arasında *ters U* şeklinde bir ilişkinin varlığından bahsedilmekte, başka bir deyişle düşük gelir seviyesinin olduğu ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında bozulan çevre kalitesinin, ekonomik büyüme ile birlikte tekrar önem kazanması beklenmektedir. Bununla birlikte yapılan çok sayıdaki ampirik çalışmalarda, *Çevresel Kuznets Eğrisi*'nin varlığı eleştirilmiş veya bu ilişkiyi kesin olarak gösteren bulgulara rastlanamamıştır (Stern, 2015:109).

Dahası 1980'lerden itibaren hızla büyüyen küresel ekonomi ve uluslararası ticaretin, tek yönlü olarak dünya çevresinde önemli değişikliklere neden olduğu düşünülmektedir. *Bin Yıllık Ekosistem Değerlendirmesi* büyüyen gıda, içme suyu, kereste, elyaf ve yakıt talebini karşılamak amacıyla, geçen 50 yıllık dönemde ekosistemde meydana gelen değişimin hızı ve kapsamının insanlık tarihinin hiçbir döneminde görülmediğini iddia etmektedir (MEA, 2005: 1-2).

Bunlara karşılık, serbest ticaretin çevreye her zaman zarar verdiği şeklindeki değerlendirmelerin doğru olmadığı, üretimde ve kısıtlı kaynakların kullanımında etkinliği artırdığı gibi, ileri çevre teknolojileri ve standartların diğer ülkelere yayılmasını teşvik ettiği bile ileri sürülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda, uluslararası entegrasyonun çevre dostu teknolojilere erişimi kolaylaştırdığı ve bu teknolojileri yenilikçi olmayan ülkelere daha önceden getirdiği veya serbest ticaretin bazı durumlarda çevre için faydalı olabileceği gösterilmiştir (Antweiler vd., 2001; Dean, 2002; Frankel, Rose, 2005; Lovely, Popp, 2011) .

Çevrenin korunması amacıyla alınan önlemlerin ticarete olumlu ya da olumsuz etkileri ise, bu önlemlerin niteliğine göre değerlendirilmektedir. Çevresel önlemler genellikle çevre ambalajı veya etiketlemesi, ürünlerin niteliklerini tanımlayan teknik düzenlemeler veya standartlar ya da vergiler, sübvansiyonlar gibi ekonomik araçlar olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır (Khatun, 2009). DTÖ'nün EDB veritabanında yer alan bilgiler, bu sınıflandırmayı desteklemekle birlikte, ürünlerin ticaretine getirilen kısıtlamaların (yasaklama, izin, lisans, kayıt, belge düzenlenmesi vb.) ayrı bir önlem grubu olarak dikkate alınabileceğini göstermektedir.

Sözü edilen önlemlerin gerektirdiği test ve belgelendirme süreçlerinin getirdiği doğrudan ve dolaylı ilave maliyetler (WTO, 1999: 2-3), çevre etiketlemesinde standartların geliştirilmesinde kullanılan yaşam-döngü metodolojisi için ihtiyaç duyulan maliyet ve insan kaynakları nedeniyle küçük üreticilere karşı uygulanan ayrımcı

politikalar (Haynes, 2012: 2), alınan önlemlerin üretici ve tüketicilerin tercihlerini çevre dostu ürünlerden yana değiştirmesi (Bjørnera, Hansena, Russell, 2004; Ward *vd.*, 2011), ürünlerin uluslararası pazarlara girişinde engellere sebep olabilmektedir.

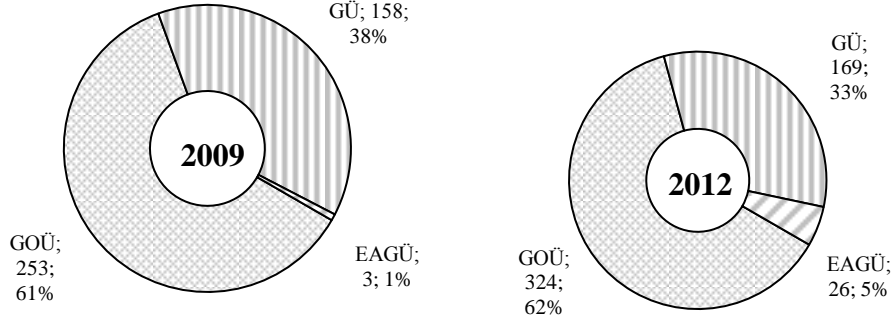
Çevresel önlemlerin ticaret üzerinde çoğunlukla olumsuz etkileri olduğu düşünülmekle beraber, ticareti geliştirici etkilerinden de bahsedilmektedir. Örneğin International Trade Center (ITC, 2014: 10-11) tarafından OECD sınıflandırması kullanılarak yapılan hesaplamalarda, çevresel malların ihracatı (hizmetler hariç) 2001 yılında 231 milyar dolardan, 2012 yılında 656 milyar dolara ulaşarak üç katına çıkmıştır. Bu artışın temel nedeni, GÜ'lerin izlediği çevre politikalarına ve bilinçlenen tüketicilerin değişen tercihlerine bağlı olarak, çevresel ürünler talebinin büyümesidir.

Kısacası, serbest ticaret ve çevresel önlemlerin birbirini olumlu veya olumsuz etkilemesi çok yönlü tartışılmakta, bu etkilerin sonuçları ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve alınan önlemlerin niteliğine göre farklı ele alınmaktadır.

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE ÇEVRESEL TİCARET ÖNLEMLERİ

Ekonomik büyüme ve ticaretin serbestleşmesine bağlı olarak, gelişme yolundaki ülkeler 1990'lardan itibaren toprak erozyonu, su, hava ve gürültü kirliliği, doğal ormanların, sulak alanların ve sahil bölgelerinin azalması, balıkçılığın tükenmesi ve tehlikeli atıkların düzensiz şekilde atılması gibi birçok çevre sorunuyla mücadele etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda, GOÜ'ler açısından ticaret ve çevre ilişkisi Khatun (2009: 13)'un işaret ettiği gibi iki sorunsal haline dönüşmüştür: bir tarafta ekonomik büyüme ve ticareti engellemeden çevreyi korumak için ihtiyaç duyulan politikaların uygulanması, diğer tarafta çevre politikalarından ödün vermeden ihracat pazarlarının genişletilmesi.

Şekil 3. Gelişmişlik Düzeyine Göre Çevresel Bildirimler³

Kaynak: EDB verilerinden hesaplanmıştır.

Öncelikle birinci sorunsalı ele alalım ve GOÜ'lerin, GÜ'lerle karşılaştırıldığında çevresel sorunlara nasıl yaklaştığına bakalım. Stern (2004: 1419) GOÜ'lerin bazen çevresel meselelere GÜ'lerin standartlarını çok kısa sürede uyarlayarak çözüm aradığını, bazen de sorunların çözümünde onlardan daha iyi sonuçlar aldığını ileri sürmüştür. Nitekim EDB verilerine göre 2009-2012 döneminde çevresel önlemlerin ağırlıklı olarak GOÜ'ler ve En Az Gelişmiş Ülke (EAÜG)'lerce alındığını göstermektedir (Şekil 3).

GOÜ'ler sınır ötesi çevre meselelerinde uluslararası platformlarda yapılan görüşmelere de aktif olarak iştirak etmektedir. 161 DTÖ üyesinden 159'u, ticarete ilişkin düzenlemeler içeren 22 adet ÇÇA'lardan en az birine taraftırlar. Bu ülkeler içinde, yüksek gelir grubunun (12,746 dolar ve üstü) %33.96, orta-üst gelir grubunun (4,126-12,745 dolar arası) %23.9, orta-düşük gelir grubunun (1,046-4,125 dolar arası) %25.2 ve düşük gelir grubunun (1,045 dolar ve altı) %17.0 oranında payı vardır⁴. Başka bir deyişle, gerek DTÖ bünyesinde gerek ticaretle ilgili hükümler içeren ÇÇA'lar kapsamında GOÜ'ler en az GÜ'ler kadar çevresel konulara ilgi göstermektedir.

Tablo 1. Çevresel Mallar İçin Uygulanan Ortalama Tarife Oranları⁵

İthalatçı Bölge	En Az ⁶	Basit Ortalama ⁷	En Çok ⁸
Kuzey Afrika ve Orta Doğu	4%	7%	17%
Sahra Altı Afrika	1%	8%	14%
Güney Doğu Asya + Pasifik	0%	6%	15%
Güney Asya	5%	11%	21%
Orta Asya + Doğu Avrupa	1%	7%	20%
Doğu Asya	0%	3%	7%
Karayipler ve Orta Amerika	2%	8%	41%
Güney Amerika	1%	7%	12%
Kuzey Amerika + Avrupa Birliği	1%	3%	7%

Kaynak: ITC (2014: 14).

Çevresel ürünlerin tarifeler bağlamında pazara giriş engellerini GOÜ'ler açısından ayrıca ele almakta yarar vardır. Tablo 1 bölgeler itibariyle çevresel ürünlere uygulanan basit ortalama gümrük vergilerini göstermektedir. Bu tabloya göre, GÜ'lerin bulunduğu Kuzey Amerika ve Avrupa Birliği bölgesinde çevresel ürünler için uygulanan tarifelerin ortalamada diğer bölgelere göre düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ağırlıklı olarak GOÜ'leri içeren diğer bölgelerde bu oran en az iki katı yüksektir. Kısacası, tarifeler anlamında da ticarete pazara giriş engelleri GOÜ'lerce daha fazla kullanılmaktadır.

GOÜ'lerin ikinci sorunsalı, ihraç pazarlarına girişte çevre politikalarından dolayı karşılaştıkları engellerdir. Çevresel önlemlerin gerektirdiği üretim metotları için ihtiyaç duyulan yatırımlar, alt yapı eksiklikleri, beşeri sermaye ve teknoloji yoksunluğu ile birleşince GÜ'lerin getirdiği sıkı kurallara uyum daha zor bir hal almaktadır (OECD, 2005a: 19-54).

Çevre politikaları sonucunda en çok GOÜ'lerin ihraç ettiği ürünlerin (tekstil ve hazır giyim, deri, ayakkabı, mobilya ve kâğıt gibi ormancılık ürünleri vb.) veya rekabet avantajı nedeniyle üretimi GÜ'lerden GOÜ'lere kayan ekonomik faaliyetlerin etkilendiğini ileri sürülmektedir (WTO, 2006: 4-5). Fontagné *vd.* (2001: 13) 2001 yılında HS-6 düzeyinde tanımlanan her 4 üründen 3'üne en azından bir ithalatçı ülke tarafından çevresel ticaret önlemi uygulandığını tespit etmişlerdir. Söz konusu çalışma, çevresel ticaret önlemlerinin aynı yıl için dünya ticaretini %13 oranında ya da 679 milyar dolar doğrudan etkilediğini göstermektedir.

EDB verileri ise 2012 yılı itibariyle, farklı DTÖ Anlaşmaları kapsamında alınan önlemlerin tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin tamamında etkili olduğunu göstermektedir. Sektörler arasında sanayi üretimi %36'lık oran ile tarım (%17) ve

hizmetler (%17) sektörlerine nazaran daha fazla düzenlemeye tabi olmaktadır. Diğer yandan, alt sektör tanımları incelendiğinde makine ve elektrik, kimyasallar, hayvan ve hayvansal ürünler, sebze ürünleri, ağaç ve ağaç ürünleri ve enerji alanları en az bir DTÖ anlaşması kapsamında %30 ve üzerinde bir oran ile çevresel önlemlerden etkilenmiştir.

Diğer bir deyişle, çevresel önlemlerden, GOÜ'lerce ihraç edilen ürünlerin yanı sıra, GÜ'lerin ürettiği ileri teknoloji gerektiren makine ve elektrik, kimyasallar, motorlu taşıtlar ve enerji gibi sektörler etkilenmektedir. Hatta çevresel önlemlerin tarımdan daha fazla sanayi sektörüne yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, çevresel önlemlerin GÜ'lerce gelişmekte olanların üretim ve ihracatına karşı alındığı yönündeki görüşler tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır.

4. DOHA TİCARET VE ÇEVRE MÜZAKERELERİ

1970'lerden itibaren başlayan tartışmalar çerçevesinde ticaret ve çevre ilişkisi ilk defa doğrudan çok taraflı müzakere gündemine DTÖ Doha Bakanlar Toplantısı ile dâhil edilmiştir. Böylelikle, çevreyle ilgili ticaret önlemlerinin pazara giriş açısından önemi kabul edilmiş ve bu mesele çok taraflı ticaret sisteminde bir müzakere başlığı altında görüşmelere açılmıştır. Ticaret ve çevre müzakereleri, özel olarak oluşturulan *Ticaret ve Çevre Komitesi Özel Oturumu* (CTESS) bünyesinde yürütülmekte olup, Ticaret ve Çevre Komitesi (CTE)'nde görüşülmek üzere ayrı gündem maddeleri de belirlenmiştir⁹.

GÜ'ler artan ticarete karşı çevrenin korunması için çevreci grupların politik baskılarına maruz kalırken, GOÜ'ler çevresel meseleler nedeniyle ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olan serbest ticaretten ödün vermek istememektedirler. Bu yaklaşım farklılığı çerçevesinde, ilk iş olarak Doha Kalkınma Turu görüşmelerinde dikkate alınması gereken aşağıdaki prensipler belirlenmiştir (WTO, 2004: 6-8).

Müzakereciler, DTÖ'nün ticaretin serbestleşmesi için çalışan bir kuruluş olduğunu, bu nedenle müzakereler sırasında kuruluşun çevresel sorunlara çözüm aranan bir platform olarak düşünülmemeyeceği konusunda anlaşmışlardır. Müzakerelerde ayrıca, Doha müzakerelerinin ana teması olan ve GOÜ'lerin ihtiyaç duyduğu ekonomik kalkınma ön planda tutulmuştur. Yoksulluk çevrenin korunmasının önünde bir engel olarak kabul edilmiş ve bu sorunla mücadele için GOÜ'lerin ihracat imkânlarının artırılması ön planda tutulmuştur. Mali desteklerin ve teknoloji transferlerinin, GOÜ'lerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri için gereken kaynakları sağlaması öngörülmektedir.

Müzakerelerde, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ticaret ve çevre işbirliğinin güçlendirilmesine ayrı bir önem verilmiştir. Ulusal düzeyde ticaret ve çevre politikalarından sorumlu yetkililer arasında sağlanacak eşgüdüm, uluslararası boyuttaki

ticaret-çevre anlaşmazlıklarının önlenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, sınır ötesi çevresel sorunların ele alınmasında çok taraflı işbirliği tercih edilmeli, ticaret ortakları arasında ayrımcı uygulamalara neden olabilecek ulusal önlemlerden kaçınılmalıdır. Son olarak, Doha Bakanlar Deklarasyonun 32 nci paragrafı ise, çevre müzakereleri yapılırken çok taraflı ticaret sisteminde kabul edilmiş temel ilkelerin korunması ve GOÜ'lerin özel durumlarının dikkate alınmasını hüküm altına almıştır.

Ticaret ve çevre ilişkisini doğrudan etkileyecek temel müzakere konuları, Doha Bakanlar Deklarasyonu'nun 31 inci paragrafın (i), (ii) ve (iii) alt başlıklarında belirtilen konular çerçevesinde CTESS tarafından ele alınmaktadır.

4.1. Paragraf 31 (i) ve (ii) Müzakereleri

Paragraf 31 (i) ve (ii) ile belirlenen görev tanımı uyarınca, ÇÇA'larda düzenlenmiş *ticaretle ilgili spesifik hükümler* ile DTÖ kuralları arasındaki ilişkinin niteliği tartışılmaktadır. Bu kapsamda, 31 inci paragraf (i)'ta bahsi geçen *ticaretle ilgili spesifik hükümler* ve ÇÇA gibi terimlerin ne anlama geldiği; ticaret ve çevre konularından sorumlu merciler arasında ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğinin sağlanması; DTÖ kuralları ile ÇÇA'lardaki ticaretle ilgili spesifik hükümlerin uluslararası kamu hukuku açısından değerlendirilmesi; DTÖ'nün ilgili komiteleri ile ÇÇA Sekretaryaları arasında eşgüdümün sağlanması ve ÇÇA Sekretaryalarına DTÖ'de gözlemci statüsünün verilmesi gibi konular ele alınmaktadır.

2011 yılında Avustralya, Meksika ve ABD tarafından, müzakere grubunda üyeler tarafından gündeme getirilen tüm öneriler dikkate alınarak Paragraf 31 (i) ve (ii) konularını içeren bir anlaşma metni taslağı hazırlanmış¹⁰ ve söz konusu taslak bir Bakanlar Kararı önerisi olarak DTÖ Ticaret Müzakereleri Komitesi'ne sunulmuştur¹¹. Bu taslak metin aslında tüm üyelerin üzerinde anlaştığı bir anlaşma metni olmayıp, o tarihe kadar yapılan görüşmelerde kaydedilen gelişmeleri göstermektedir.

4.2. Paragraf 31 (iii) Müzakereleri

Çevresel ürünlerde pazara giriş müzakerelerinin yapıldığı bu başlık kapsamında, çevresel ürünlerin ve hizmetlerin ticaretindeki tarife ve tarife-dışı engellerin kaldırılması veya mümkün olduğu ölçüde azaltılması öngörülmüştür. Doha Kalkınma Turu başladıktan sonra 2002 yılından bu yana, ticaret ve çevre müzakerelerinde paragraf 31 (iii) en çok tartışılan konu olmuştur. Müzakereler sonucunda üçlü kazanç olarak ifade edilen ticaret, çevre ve kalkınma alanlarında pozitif etkiler beklenmektedir. Çünkü yapılan ampirik çalışmalar, ticaretin çevre dostu teknoloji transferinde önemli bir araç olduğunu, ayrıca ticaretin önündeki engellerin kaldırılması halinde yenilenebilir enerji teknolojilerinin ithalatında artış olacağını ortaya koymaktadır. Yoo ve Kim (2011: 603)

OECD, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ve Dünya Bankası'nın çevresel ürün tanımlarına göre oluşturulan ve 211 ürünü içeren ortak bir liste için yapılan çalışmada, çevresel ürünlerin toplam ithalatında 54 milyar dolarlık bir büyüme, yani çevresel ürünlerin ithalatının %8'i dolayında bir artış olacağını tahmin etmiştir.

Çevresel ürünlerin belirlenmesindeki zorluklar dikkate alınarak, müzakerelerin başında pratik bir yaklaşım takip edilmiş ve bu ürünlere yönelik bir liste oluşturulmasına çalışılmıştır (Balineau, Melo, 2011: 8). Böylece birçok DTÖ üyesi kendi önceliklerine göre çevresel ürün listesini hazırlamıştır. Müzakere grubu, önerilen bu taslak listeleri ticaret yönüyle de değerlendirerek birleştirmek için teknik çalışmalar yürütmüş ve bu çalışma kapsamında Eylül 2009 yılında çevresel ürünler ve hizmetlere yönelik bir çalıştay bile düzenlenmiştir.

İzleyen yıllarda, çevresel ürünler için hazırlanan listelerin müzakerelerin amacına göre şekillendirilmesi ve GOÜ'lerin ihracatlarına katkı sağlayabilecek ilave ürünlerin tespit edilebilmesi amacıyla görüşmeler devam etmiştir. Çevresel ürünlerin tespit edilebilmesi amacıyla müzakerelere konu edilen farklı yaklaşımlar bulunmaktadır¹². Her bir yaklaşım, koşullara göre belirlenmiş özel ve lehte muamele koşullarını içerecek şekilde ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ve kendine özgü tarife indirimlerini içermektedir (Claro *vd.*, 2007; 3-16). Bu kapsamda, tüm teklifleri içeren birleştirilmiş taslak listeler oluşturulmuş ve 2011 yılına kadar yapılan yoğun müzakereler sonucunda, listeler arasındaki farklılıkların giderilmesine gayret gösterilmiştir.

Çevresel ürünlere ilişkin sektörlerin henüz serpilmediği GOÜ'ler, müzakerelerden teknoloji transferi ve çevre dostu teknolojilerin gelişimi açısından önemli kararların çıkmasını beklemektedir. Başta Kolombiya, Brezilya, Bolivya ve Venezuela gibi GOÜ'ler, ulusal düzeyde teknoloji transferi için kapasite gelişimine yönelik görüşlerini yinelemekte ve somut teklifler getirmektedir¹³. Bunlar arasında DTÖ bünyesinde teknoloji transferi için bir mekanizma kurulması, GOÜ'lerin erişim sağlayabileceği teknoloji havuzları ve yine bu ülkelerde ortak teknoloji merkezleri kurulması için mali kaynakların sağlanması yer almaktadır. Arjantin ve Brezilya ise çevresel teknolojilerin kullanılabilmesi amacıyla GÜ'lerin, GOÜ'lere bilgi sağlaması gerektiğini savunmuştur.

Çevresel malların tespitinde kapsam ve uygulanan kriterler açısından farklı yaklaşımlar gösterilebilmektedir. Örneğin OECD ve EUROSTAT çevresel sektörleri "suya, hava ve toprağa verilen çevresel zararların yanı sıra atık, gürültü ve ekosistemler ile ilgili problemleri ölçen, önleyen, sınırlayan, asgari düzeye indiren veya düzelten mal ve hizmetleri üreten faaliyetler" şeklinde tanımlamaktadır (Vikhlyayev, 2004: 35). Diğer taraftan, bu tanım oldukça geniş olup, pratikte pek çok ürünün çevresel mal tanımı

kapsamında değerlendirilmesi mümkün bulunmaktadır. Ayrıca, bir çevresel ürünü tanımlayacak detayda HS tanımı bulunmamakta ya da özelliği nedeniyle birden çok alanda kullanılan aynı HS sınıfına sahip ürünler için farklı tanımlama yapılması mümkün olamamaktadır (OECD, 2005b: 75-77). Örneğin, gıda ve ilaç sektörlerinde kullanılan atık sınıflardan zararlı maddeleri ayırmak için kullanılan satrifüjlerin 1990'lardaki tahminlere göre sadece %10'u çevresel amaçlı olarak satılmaktadır. Yine normalde çevresel ürün olarak kabul edilmeyen buzdolaplarının, enerji verimli olması halinde HS¹⁴ sınıflandırmasında ayrı bir tanımının yapılması mümkün değildir.

HS-6 sınıflandırmasında çevresel ürünlerin belirlenmesinde ortaya çıkan bu sorunlar nedeniyle, çevresel ürünleri daha dar kapsamlı tanımlayabilmek için "ex-out" yöntemini kullanmıştır (Howse, Bork, 2006: 19). Çevresel ürünler listesinin; "hava kirliliğinin kontrolü", "katı ve tehlikeli atık yönetimi", "atık su idaresi ve su arıtımı", "çevresel ıslah ve temizlik", "gürültü ve vibrasyonun azaltılması", "daha temiz ve yenilenebilir enerji", "enerji verimliliği", "çevresel izleme, analiz ve değerlendirme", "kaynak etkinliği" ve "çevresel olarak tercih edilir ürünler" ana kategorilerinden oluştuğu, ayrıca listenin önemli bir kısmında "ex-out" yöntemini kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte, "ex-out" şeklinde yapılacak tanımlamanın yine de uygulamada sorunlara neden olabileceği düşünülmektedir (Kim, 2007: 8). Çünkü gümrük işlemleri için HS-6'dan daha detaylı tanımlamalar yapıldığında¹⁵, her ülke için "ex-out" tanımlamasının sayısı artacak ve uluslararası düzeyde çevresel ürünlerin ortak bir şekilde tanımlanması bir sorun olarak devam edebilecektir.

Müzakerelerde ise çevresel malların tanımında; çevresel faydaları üretim sürecinde veya atık imhasında ortaya çıkanlar, yenilenebilir nitelikte aksam içerenler, enerji tüketimi, etkinlik, geri dönüşebilirlik, düşük veya sıfır kirlilik gibi performans özellikleri ya da nihai kullanımda veya atık aşamasında çevresel faydaları olan ürünler gibi farklı kriterlerin esas alındığı görülmektedir¹⁶.

Müzakerelerde ilerleme sağlamak amacıyla, çevresel mallar ticaretinin büyük çoğunluğunu oluşturan 14 ülke (ABD, AB, Avustralya, Çin, Güney Kore, Hong Kong, İsviçre, Japonya, Kanada, Kosta Rika, Norveç, Singapur, Tayvan, Yeni Zelanda) bir *Çevresel Mallar Anlaşması* için çoklu görüşmelere 2014 Temmuz ayında başlamış ve daha sonra görüşmelere dâhil olan Türkiye, İzlanda ve İsrail'in katılımıyla ülke sayısı 17'ye yükselmiştir. Tayvan hariç söz konusu ülkeler APEC'in tanımladığı çevresel ürünlerin ihracatının %94.04'ünü ve ithalatının %84.02'sini gerçekleştirmektedir (Tablo 2). Diğer taraftan, çevresel ürünlerin yaklaşık 371 milyarlık dolarlık ihracatında ve 310 milyar dolarlık ithalatında, Çin ve Hong Kong dışında, GÜ'ler söz sahibidir.

Tablo 2. Çevresel Mallar Anlaşması Kapsamı Ticaret (2014)

Ülke/Bölgeler	İhracat		İthalat	
	milyon dolar	Toplamdaki Payı (%)	milyon dolar	Toplamdaki Payı (%)
AB-27 Ülkeleri	141,288	35.82	93,405	25.32
Çin	85,640	21.71	85,654	23.22
ABD	49,765	12.62	50,005	13.55
Japonya	39,815	10.09	20,604	5.58
Hong Kong	16,170	4.10	17,350	4.70
Singapur	15,156	3.84	10,164	2.76
İsviçre	9,105	2.31	4,721	1.28
Kanada	7,025	1.78	10,783	2.92
Norveç	2,701	0.68	2,497	0.68
İsrail	1,658	0.42	1,574	0.43
Avustralya	1,339	0.34	7,496	2.03
Türkiye	1,122	0.28	4,960	1.34
Yeni Zelanda	164	0.04	674	0.18
İzlanda	4	0.00	64	0.02
Toplam	370,952	94.04	309,950	84.02
Diğer Ülkeler	23,519	5.96	58,971	15.98
Tüm Ülkeler	394,471	100.00	368,921	100.00

Kaynak: UN COMTRADE verilerinden hesaplanmıştır.

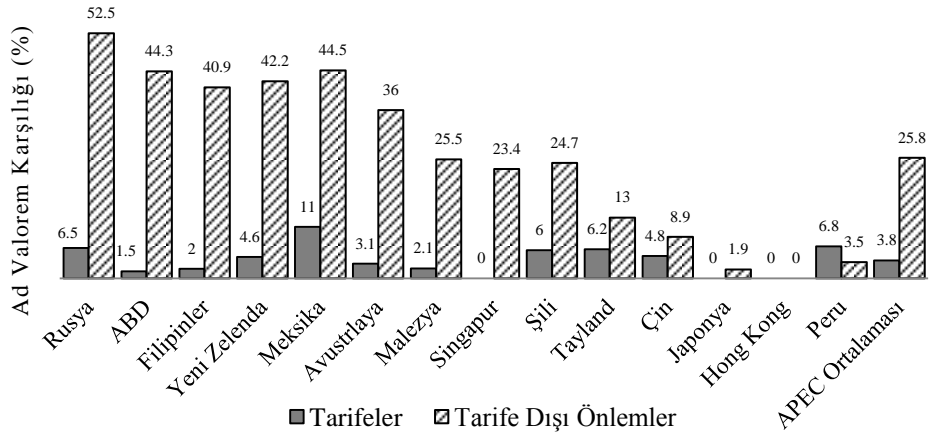
Müzakerelerde APEC ülkeleri tarafından 2015 yılı sonuna kadar tarifeleri %5 veya daha azına indirmek amacıyla 2012 yılında sunulan 54 çevresel ürün grubu esas alınmıştır. Bugüne kadar yapılan müzakerelerde, somut ilerlemeler sağlandığı dikkate alındığında, çevresel ürünlere yönelik çoklu anlaşma girişimine ilişkin görüşmelerin 2015 yılı sonuna kadar başarılı bir şekilde sonuçlandırılması hedeflenmektedir.

31 inci paragraf (iii) kapsamında yer almakla beraber, müzakerelerde tarife-dışı engellerin kaldırılmasına yönelik sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Bazı üyeler, tarife-dışı önlemlerin en az tarifeler kadar ticaretin kısıtlanmasına neden olduğunu belirtmekte ve bu alanda ilerleme sağlanmasını istemektedir¹⁷. Örneğin Brezilya, teknik düzenleme ve uygunluk değerlendirme şartlarının biyoyakıt ve organik ürünlerin ticaretine olumsuz etkilerini gündeme getirmiştir.¹⁸ Suudi Arabistan ise, fikri mülkiyet hakları, ürün standartları ve uygunluk değerlendirme prosedürleri ve etiketleme gibi önlemlerin çevresel ürünlerin ticaretine ve çevre dostu teknolojilerin yayılmasına engel olduğunu ileri sürmüştür.¹⁹

Vijil (2014) yapılan ampirik çalışmalarda çevresel malların ticaretinde tarife-dışı önlemlerin tarifelere göre daha etkili olduğunu tespit edildiğini ve özellikle yeni

gelişen teknolojilere yönelik teknik düzenlemeler, standartlar, test ve belgelendirme prosedürlerine ilişkin uyumlaştırma ve işbirliği çalışmalarının ciddi şekilde ticarete faydalı olacağını belirtmiştir.

Şekil 4. APEC Çevresel Mallar Listesi İçin Koruma Düzeyleri (2004)

Kaynak: Vijil (2014).

Şekil 4 APEC'in tanıdığı çevresel ürünler için, yine APEC ülkelerince uygulanan ortalama tarife oranının %3.8 olduğunu, buna karşılık tarife-dışı önlemlerin ad valorem gümrük vergisi karşılıklarının ortalama %25.8 gibi tarifelerden yaklaşık 7 kat fazla olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, tarife-dışı önlemlerde sağlanacak bir serbestleşmenin ticareti geliştirici etkisinin tarifelere göre çok daha fazla olması beklenmelidir. Ayrıca, tarife-dışı önlemlerin yüksekliği bakımından bazı istisnalar dışında gelişmiş ve GOÜ'ler açısından fark bulunmamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, ticaret-çevre ilişkisinin ilk kez çok taraflı ticaret müzakereleri kapsamına alındığı ve ekonomik kalkınmanın öncelikli olarak düşünüldüğü Doha Turu'nda, GOÜ'lerin müzakere pozisyonlarının neler olabileceği değerlendirilmiştir.

Ticaret ve çevre politikalarını belirleyen merciler, ticaret ve çevre ilişkisine sürdürülebilir kalkınma kavramının 1987 yılında ilk defa kullanıldığı BM'nin *Ortak Geleceğimiz* raporunda belirtilen "Çevre yaşadığımız yerdir; ve kalkınma bu yerde geleceğimizi iyileştirmek için tüm yaptıklarımızdır. Bu ikisi ayrılmaz." (UN, 1987) prensibi çerçevesinde yaklaşmaktadırlar.

Diğer taraftan, kalkınmanın öncelikli olduğu GOÜ'ler için ticaret-çevre ilişkisi 1990'lı yıllardan sonra giderek önem kazanmıştır. GOÜ'ler sanıldığı gibi aksine çevresel sorunlara karşı en az GÜ'ler kadar aktif yaklaşmaktadır. Bu ülkeler, bir yanda ticaretle ilgili hüküm içeren çok sayıda çevre anlaşması imzalarken, diğer yanda çevresel ürünler için GÜ'lerin yer aldığı Kuzey Amerika ve AB ülkelerinden iki kat fazla tarife oranı uygulamaktadır.

Bununla birlikte GOÜ'ler, çevresel ürünler pazarında söz sahibi olan ABD, Batı Avrupa ve Japonya gibi GÜ'lere yaptıkları ihracatta sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu sorunların temelini, çevresel önlemlere uyulması için üretim yapısının değiştirilmesi ihtiyacının yanı sıra teknoloji, alt yapı ve finansmanı yetersizliği gibi sıkıntılar oluşturmaktadır. Ancak çevresel önlemlerin bu ülkelerin ticaretini her zaman olumsuz etkilemediği, gelişmiş ekonomilerin artan çevresel ürünler talebine bağlı olarak ticaretin ve teknolojinin gelişimine katkı sağlayabileceği öne sürülmektedir.

GOÜ'lerin ihtiyacı olan ekonomik kalkınma ile çevresel meselelerin birlikte düşünülmesinin bir gereği olarak, ticaret-çevre ilişkisi ilk kez çoktarafli ticaret müzakerelerinde doğrudan ele alınmıştır. Doha bünyesindeki çevre müzakerelerinde uluslararası ticareti en fazla etkileyecek görüşmeler 31 inci Paragraf (iii) kapsamında yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda 2014 yılında ticaretin esaslı kısmını oluşturan belirli ülkeler arasında çoklu bir anlaşma yolunda ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bu ilerlemenin, zaten düşük olan ortalama tarife oranları nedeniyle, küresel ticarete olumlu etkilerinin sınırlı olması beklenmelidir.

Doha görüşmelerinde tarife-dışı önlemlerin önemi ise göz ardı edilmektedir. Zira tarife-dışı önlemlerin ticarete, tarifelere göre 7 kat daha fazla engel yarattığı tahmin edilmektedir. Bu engeller gelişmişlik düzeyine bakılmadan tüm ülkeler için geçerlidir. Bu nedenle çevresel ürünlerin ticaretinin ve çevre dostu teknolojilerin gelişmesini sağlayacak asıl önemli adım tarife-dışı önlemler üzerine olmalıdır. GOÜ'ler, çevresel mallar için düşük tarifeler uygulayan GÜ'lerden tarife-dışı önlemler alanında kolaylık istemelidir. Bu kolaylıkların olmazsa olmazları; tarife-dışı önlemlere uyum amacıyla pazara giriş engellerini ortadan kaldıracak teknik yardımlar, finansman destekleri, geçiş dönemlerinin tanınması ve teknik düzenlemeler ile uygunluk değerlendirme prosedürlerinin uyumlaştırılması ya da bu alanlarda karşılıklı tanıma anlaşmalarıdır. GÜ'lerin çevresel mallar için büyük bir pazar oluşturması, GOÜ'lerin ihraç ürünleri açısından ayrıca önemli fırsatlar sunmaktadır.

NOTLAR

- ¹ Çevresel Önlemler Veritabanı, DTÖ Sekreteryasınca çevreyle ilgili üye ülkelerin yaptığı bildirimlerin yıllık olarak derlenmesi ve güncellenmesi amacıyla 1998 yılında oluşturulmuştur (WTO, 2014).
- ² GATT döneminde altı adet ve DTÖ'nün kurulmasından sonraki dönemde dört adet anlaşmazlık konusu gündeme gelmiştir (WTO, 2004: 62-66; WTO, 2015).
- ³ DTÖ'nün TBT, SPS, Tarım ve İthalat Lisansları Anlaşmaları kapsamındaki bildirimler dikkate alınmıştır.
- ⁴ Dünya Bankası'nın sınıflandırması esas alınarak hesaplanmıştır.
- ⁵ Gümrük tarifeleri MFN (En Çok Kayrılan Ülke) oranları olup, ticaret ağırlıklı olarak hesaplanmamıştır.
- ⁶ Belirtilen bölgede çevresel mallar grubu için en düşük tarife oranını uygulayan ülkeyi göstermektedir.
- ⁷ Belirtilen bölgede çevresel mallar grubu için tüm ülkelere uygulanan basit ortalama tarife oranını göstermektedir.
- ⁸ Belirtilen bölgede çevresel mallar grubu için en yüksek tarife oranını uygulayan ülkeyi göstermektedir.
- ⁹ Doha Bakanlar Deklarasyonu'nun 32 nci, 33 üncü ve 51 inci paragrafları ile belirlenen görev tanımı çerçevesinde görüşmeler yapmak üzere görevlendirilen CTE bünyesinde, uluslararası ticaret ve çevre ilişkisini geliştirici ve destekleyici mahiyette konular ele alınmaktadır.
- ¹⁰ ABD tarafından hazırlanan 14 Şubat 2011 tarihli TN/TE/W/78 simgeli ve Avustralya, Meksika ve ABD tarafından hazırlanan 1 Nisan 2011 tarihli ve JOB/TE/19 simgeli DTÖ belgeleri.
- ¹¹ Müzakere Grubu Başkanı tarafından DTÖ Ticaret Müzakereleri Grubu'na sunulan 21 Nisan 2011 tarihli TN/TE/20 simgeli rapor.
- ¹² Başlıca öneriler liste, talep-teklif, bütünsel, hibrid ve birleşik yaklaşımlardır.
- ¹³ Kolombiya tarafından hazırlanan 19 Mayıs 2006 tarihli JOB(06)/149 simgeli; Brezilya tarafından hazırlanan 1 Ekim 2007 tarihli JOB(07)/146 simgeli; Bolivya ve Venezuela tarafından hazırlanan 24 Mart 2011 tarihli JOB/TE/17 simgeli DTÖ belgeleri.
- ¹⁴ Dünya gümrük organizasyonu tarafından geliştirilen, dış ticaret verilerinin karşılaştırılması için kullanılan uluslararası gümrük ürün sınıflamasıdır.
- ¹⁵ Örneğin Türkiye 12'li bazda HS kullanmaktadır.
- ¹⁶ AB tarafından hazırlanan 17 Şubat 2005 tarihli TN/TE/W/47 simgeli; Yeni Zelanda tarafından hazırlanan 26 Mayıs 2005 tarihli TN/TE/W/49 simgeli ve İsviçre tarafından hazırlanan 6 Temmuz 2005 tarihli TN/TE/W/57 simgeli DTÖ belgeleri.
- ¹⁷ Kanada, AB, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, İsviçre ve ABD tarafından hazırlanan 9 Mayıs 2006 tarihli ve TN/MA/W/70-TN/TE/W/65 simgeli DTÖ belgesi.
- ¹⁸ Brezilya tarafından hazırlanan 1 Ekim 2007 tarihli ve JOB(07)/146 simgeli DTÖ belgesi.
- ¹⁹ Suudi Arabistan tarafından hazırlanan 21 Temmuz 2010 tarihli ve JOB(09)/169/Add.2 simgeli DTÖ belgesi.

KAYNAKÇA

- Agola, N.O., J.L. Awange (2014), *Globalized Poverty and Environment: 21st Century Challenges and Innovative Solutions*, Springer Science & Business Media.
- Antweiler, W., B.R. Copeland, M.S. Taylor (2001), "Is Free Trade Good for the Environment?", *American Economic Review*, 91(4), 877-908.
- Balineau, G., J.D. Melo (2011), "Stalemate at the Negotiations on Environmental Goods and Services at the Doha Round", *FERDI Working Paper*, 28.10.2011, Fondation pour les Études et Recherches sur le Développement International.
- Bernasconi-Osterwalder, N. (2006), *Environment and Trade*, London: Earthscan.
- Bjørnera, T. B., L.G. Hansena, C.S. Russell (2004), "Environmental labeling and consumers' choice—an empirical analysis of the effect of the Nordic Swan", *Journal of Environmental Economics and Management*, 47(3), 411-434.
- Chaytor, B., J. Cameron (1999), "The Treatment of Environmental Considerations in the World Trade Organization", H.O. Bergesen, G. Parmann ve Ø.B. Thommessen (eds.), *Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1999/2000*, London: Earthscan Publications, 55-64.
- Claro, E. vd. (2007), "Trade in environmental goods and services and sustainable development: Domestic considerations and strategies for WTO negotiations", *Policy Discussion Paper*, December, International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva.
- Dean, J.M. (2002), "Does Trade Liberalization Harm the Environment? A New Test", *The Canadian Journal of Economics*, 35(4), 819-842.
- Fisher, R. (2002), "Trade and Environment in the FTAA: Learning from the NAFTA", C. Deere, & E. Daniel (ed.), *Greening the Americas: NAFTA's Lessons for Hemispheric Trade*, MIT Press, 183-201.
- Fontagné, L., F.V. Kirchback, M. Mimouni (2001), "A First Assessment of Environment-Related Trade Barriers", *CEPII Document de travail n°01-10*.
- Frankel, J.A., A.K. Rose (2005), "Is Trade Good or Bad for the Environment? Sorting Out the Causality", *The Review of Economics and Statistics*, 87(1), 85-91.
- Gehring, T. (2006), *Institutional Interaction in Global Environmental Governance: Synergy and Conflict Among International and EU Policies*, MIT Press.
- Haynes, M. (2012), "Eco-labelling: Challenges and Opportunities for Small States and LDCs", *Commonwealth Trade Hot Topics*, 95, Commonwealth Secretariat, London.
- Howse, R., P.B. Bork (2006), *Options for Liberalising Trade in Environmental Goods in the Doha Round*, Geneva: International Centre for Trade and Sustainable Development.
- ITC (2014), *Trade in Environmental Goods and Services: Opportunities and Challenges*, International Trade Centre, Geneva.
- Khatun, F. (2009), "Environment Related Trade Barriers and the WTO", *CPD Occasional Paper Series*, 77, Centre for Policy Dialogue, Bangladesh.

- Kim, J.A. (2007), “Issues of Dual Use and Reviewing Product Coverage of Environmental Goods”, *OECD Trade and Environment Working Papers*, 2007/01, OECD Publishing, Paris.
- Lovely, M., D. Popp (2011), “Trade, Technology, and The Environment: Does Access to Technology Promote Environmental Regulation?”, *Journal of Environmental Economics and Management*, 61(1), 16-35.
- Marceau, G.Z. (2001), “Conflicts of Norms and Conflicts of Jurisdictions: The Relationship”, *Journal of World Trade*, 35(6), 1081-1131.
- MEA (2005), *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Washington, D.C.: Island Press.
- Najam, A., C.J. Cleveland (2005), “Energy and Sustainable Development at Global Environmental Summits: An Evolving Agenda”, L. Hens ve B. Nath (eds.), *The World Summit on Sustainable Development: The Johannesburg Conference*, Springer Science & Business Media, 113-134.
- OECD (2005a), “Addressing Market Access Concerns of Developing Countries arising from Environmental and health Requirements: Lessons from National Experiences”, *OECD Trade Policy Studies*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2005b), “Trade that Benefits the Environment and Development Opening Markets for Environmental Goods and Services: Opening Markets for Environmental Goods and Services”, *OECD Trade Policy Studies*, OECD Publishing, Paris.
- Stoll, P.T. (2003), “How to Overcome the Dichotomy between WTO Rules and MEAs”, *ZaöRV*, 63(2), 439-458.
- Stern, D.I. (2004), “The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve”, *World Development*, 32(8), 1419-1439.
- Stern, D.I. (2015), “Kuznets Curve (Environmental)” in J-F. Morin and A. Orsini (eds.) *Essential Concepts of Global Environmental Governance*, London and New York: Routledge, 109-110.
- UN (1992), *Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992)*, A/CONF.151/26 (Vol. I), <<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>> E.T.: 04.06.2015.
- Vijil, M. (2014), *Implementation of APEC Environmental Goods List Commitments: Challenges and Next Steps*, Seminar on APEC Environmental Goods List Commitments, August 13, 2014, Beijing, <http://www.ferdi.fr/sites/www.ferdi.fr/files/evenements/presentations/201408_vijil_apec_ferdi.pdf>, E.T.: 07.06.2015.
- Vikhlyayev, A. (2004), “Environmental Goods and Services: Defining Negotiations or Negotiating Definitions?” *UNCTAD Trade and Environment Review 2003*, Article 2, UNCTAD/DITC/TED/ 2003/4.
- Ward, D.O. vd., (2011), “Factors influencing willingness-to-pay for the ENERGY STAR® label”, *Energy Policy*, 39(3), 1450-1458.
- WTO (1999), “Technical Barriers to the Market Access of Developing Countries”, *Background Note by the Secretariat*, WT/CTE/W/101 G/TBT/W/103, World Trade Organization.

- WTO (2004), “Trade and Environment at the WTO”,
<https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_env_e.pdf>, E.T.: 03.06.2013.
- WTO (2006), “Environmental Requirements and Market Access Recent Work in OECD and UNCTAD”, *Note by the Secretariat*, WT/CTE/W/244, World Trade Organization.
- WTO (2015), *Environmental disputes in GATT/WTO*, World Trade Organization, <https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis00_e.htm>, E.T.: 04.06.2015.
- Yoo, S.H., J. Kim (2011), “Trade Liberalization in Environmental Goods: Major Issues and Impacts”, *Korea and the World Economy*, 12(3), 579-610.